

چالش‌های دفاعی - امنیتی حوزه دریای خزر از منظر منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران^۱سید محمودرضا شمس دولت آبادی^۲محمدعلی زرگرزاده^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۸/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۱/۱۸

چکیده:

هدف اصلی تحقیق، شناسایی و احصاء چالش‌های دفاعی - امنیتی حوزه دریای خزر از منظر منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران است. متناسب با این هدف؛ با مطالعات کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از مصاحبه با افراد نخبه و صاحب‌نظر در حوزه دفاعی - امنیتی دریای خزر، منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران به پنج حوزه فرهنگی - اجتماعی، زیست‌محیطی، اقتصادی، سیاسی - حقوقی و نظامی تقسیم گردید.

نوع تحقیق کاربردی - توسعه‌ای و روش تحقیق، آمیخته با رویکرد اکتشافی است. محقق در مرحله اول پس از مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه با جامعه خبرگی در حوزه دریای خزر برای دستیابی به ابعاد، مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌ها به روش کیفی، از تکنیک تحلیل محتوا استفاده نمود؛ سپس برای رتبه‌بندی، اهمیت و میزان ارتباط بین ابعاد، مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌ها از روش کمی با نرم‌افزارهای Spss, Smartpls استفاده نموده است.

در بُعد فرهنگی - اجتماعی، از مؤلفه‌های تحت عنوان وجوه افتراق فرهنگی (چالش‌های فرهنگی - اجتماعی)، تعداد هشت زیرمؤلفه، در بُعد زیست‌محیطی از مؤلفه آلاینده‌های زیست‌محیطی، تعداد ۹ زیرمؤلفه، در بُعد اقتصادی، از مؤلفه عوامل واگرایی اقتصادی، تعداد هفت زیرمؤلفه، در بُعد سیاسی - حقوقی، از مؤلفه چالش‌های سیاسی - حقوقی، تعداد شش زیرمؤلفه و در بُعد نظامی، از مؤلفه چالش‌های نظامی، تعداد شش زیرمؤلفه و در مجموع تعداد پنج مؤلفه واگرا (چالش‌زا) و ۳۶ زیرمؤلفه احصاء گردید. در بین پنج بُعد ذکر شده بالا بُعد نظامی بالاترین امتیاز را به خود اختصاص و تعداد ۴ زیرمؤلفه از ۶ زیرمؤلفه به‌طور یکسان با ضریب بار عاملی یک، مهم‌ترین چالش‌های نظامی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر محسوب می‌شوند که عبارتند از:

الف - دخالت آمریکا و کشورهای غربی در ترتیبات دفاعی - امنیتی سه کشور ساحلی (قزاقستان، ترکمنستان و آذربایجان)

ب - معرفی جمهوری اسلامی ایران به عنوان محور شرارت و آشوب در منطقه خزر توسط آمریکا (عملیات روانی بر علیه جمهوری اسلامی ایران)

ج - در تنگنا نگاه‌داشتن و محاصره ژئوپلیتیک جبهه شمالی جمهوری اسلامی ایران توسط روسیه (رودخانه ولگا - دن در احاطه کامل روسیه)

د - نفوذ و استقرار گروه‌های مختلف تروریستی در کشورهای ساحلی دریای خزر

کلیدواژه‌ها: منافع ملی، منافع امنیت ملی، راهبرد دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران، دریای خزر

۱ - مقاله علمی - پژوهشی برگرفته از رساله دکتری می‌باشد.

۲ - دانشیار دانشگاه عالی دفاع ملی - shams66-99@yahoo.com

۳ - دانش آموخته دوره دکتری امنیت ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول) - mmaazz@chmail.ir

مقدمه:

فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد و ظهور و بروز کشورهای تازه استقلال یافته با موقعیت‌های اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی، نظامی، سیاسی - حقوقی و زیست‌محیطی جدید و رشد روزافزون بودجه نظامی کشورهای ساحلی دریای خزر، رقابت کشورهای مزبور بر سر اکتشافات و استخراج منابع انرژی، عدم تمکین کشورهای ساحلی به کنوانسیون‌های ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ میلادی رژیم حقوقی دریای خزر و اختلافات قومی و مرزی؛ سبب ورود بازیگران خارجی به خصوص ایالات متحده آمریکا و رژیم صهیونیستی به این منطقه شده است. حضور نظامی آمریکا و سایر بازیگران فرامنطقه‌ای و تأثیرپذیری تعدادی از کشورهای ساحلی، تهدید بالقوه‌ای علیه منافع امنیت ملی کشورمان محسوب می‌گردد.

موقعیت راهبردی دریای خزر بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی مورد توجه قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای قرار گرفته و تلاش برای تحمیل و تثبیت نیات امنیتی خود، اعمال سلطه و حفظ نفوذ در این منطقه به سیاست‌های راهبردی آن‌ها تبدیل شده است. در حوزه آبی دریای خزر، غرب اروپایی‌ها در کشورهای آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان حضور دارند و هرکدام از کشورهای ساحلی رویکرد متفاوتی از همدیگر دارند. در مجموع منطقه خزر از سیطره الگوی توازن قوا خارج و نیروهای ژئوپلیتیکی درون آن فعال گردیده و بخش مهم نیازمندی‌های کشورهای ساحلی، نیاز اقتصادی، فناورانه، افزایش تفاهم، تعامل و همکاری و تأمین امنیت منطقه‌ای است.

در بیان مسئله باید اذعان نمود با توجه به استقرار ۵ کشور ساحلی به ترتیب روسیه در (شمال غربی)، قزاقستان در (شمال شرقی)، ترکمنستان در (شرق)، آذربایجان در (غرب) و جمهوری اسلامی ایران در (جنوب) دریاچه خزر، الگوی راهبردی دفاعی - امنیتی از دو منظر قابل تحقیق و بررسی است. منظر اول مربوط به دوران قبل از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی است (۱۹۹۱ میلادی) که طبق قراردادهای ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰م امکان بهره‌مندی و استفاده از آب‌های دریاچه خزر بین اتحاد جماهیر شوروی و ایران با حقوق مساوی، مشترک و مُشاع با سهم پنجاه درصد، البته با رعایت حق انحصاری ماهیگیری در ده مایل ساحلی میسر است.

از منظر دوم بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، فدراسیون روسیه، سعی نمود هژمونی و ابرقدرتی خود را در بین کشورهای ساحلی و تازه استقلال یافته حفظ و تثبیت نماید؛ ولی خواه-ناخواه، با استقلال پانزده کشور از تحت سیطره شوروی و به رسمیت شناخته شدن این کشورها

از جمله کشورهای ساحلی (آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان) در سطح بین‌الملل، هیمنه و اُبّهت روسیه به‌خصوص از منظر بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای درهم شکسته شد.

دغدغه محقق این است چگونه چالش‌های دفاعی - امنیتی حوزه خزر را کاهش و یا به حداقل ممکن برسانیم تا خدشه‌ای به منافع امنیت ملی کشورمان وارد نشود؟ هدف کلی در مهار چالش‌های راهبردی دفاعی - امنیتی حوزه دریای خزر باید به گونه‌ای باشد که حتی‌الامکان ضمن استقرار نظم منطقه‌ای با مشارکت و تعامل حداکثری کشورهای ساحلی و احترام به منافع ملی هر پنج کشور ساحلی، به منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران نیز کوچک‌ترین خدشه‌ای وارد نشود. در بیان اهمیت و ضرورت تحقیق، از کلام امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) بهره‌گیری می‌شود که می‌فرمایند:

من توصیه می‌کنم که به مسئله دریای خزر توجه کنید، من در این زمینه سفارش‌هایی هم به مسئولان مختلف نظام کردم. این بخش را جدی بگیرید و حضوری کارآمد و همراه با استفاده از همه دانش‌ها و هوشمندی‌هایی که به حمدا... در نیروی دریایی فراوان است، در آن منطقه داشته باشید (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۷/۹/۷۹).

تقلیل چالش‌های دفاعی - امنیتی در حوزه دریای خزر مزیت‌هایی برای منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در بر خواهد شد. از طرفی تجارب جمهوری اسلامی ایران در مبارزه با تروریسم، قاچاق، تجزیه‌طلبی و همسایگی با سایر کشورهای ساحلی دریای خزر از جاذبه‌های همکاری با جمهوری اسلامی ایران تلقی می‌شود. علی‌رغم وجود تهدیدها و نگرانی‌های امنیتی مشترک، امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران به‌طور اصولی با منطقه آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی پیوند خورده از این‌رو امنیت پایدار در منطقه مستلزم حضور و همکاری جدی جمهوری اسلامی ایران در نظم منطقه‌ای است.

از دلایل اهمیت اجرای تحقیق:

- ۱- کنترل چالش‌های دفاعی - امنیتی حوزه دریای خزر می‌تواند به تبیین مناسب اهداف سیاسی - حقوقی، زیست‌محیطی، فرهنگی - اجتماعی و اقتصادی منطقه کمک نماید.
- ۲- کنترل چالش‌های دفاعی - امنیتی حوزه دریای خزر می‌تواند زمینه‌های تعامل، همکاری و روابط بین کشورهای ساحلی را افزایش دهد.

۳- امکان بسترسازی مناسب و ایجاد اعتماد متقابل برای تسهیل در انعقاد پیمان‌های دفاعی-امنیتی دو یا چندجانبه بین کشورهای ساحلی فراهم خواهد شد.

آنچه در ضرورت تحقیق مورد توجه قرار می‌گیرد یک سری اقدامات سلبی است که اگر دنبال نشود پیامدهای نامطلوبی را به دنبال خواهد داشت. به تعدادی از عواملی که ضرورت تحقیق در این زمینه را بارزتر می‌کند، اشاره می‌شود.

۱- عدم کنترل چالش‌های دفاعی-امنیتی حوزه خزر، امکان همکاری‌های دو یا چندجانبه کشورهای ساحلی دریای خزر را به شدت کاهش می‌دهد.

۲- عدم کنترل چالش‌های دفاعی-امنیتی حوزه خزر، موجب بی‌اعتمادی و افزایش اختلافات و نگرانی‌ها، بین مسئولان کشورهای ساحلی در بحث رژیم حقوقی دریای خزر خواهد شد. پیشنهادی: پیشنهادی: پیشنهادی:

پروژه تحقیقاتی چالش‌های فراروی ایران در دریای خزر، نویسنده: دکتر محمد فیروزیان، (۱۳۸۶).

چالش‌های فراروی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر: ۱- تراکم تهدیدهای پیرامونی ۲- مرزهای کنترل ناپذیر ۳- فقدان چترهای حمایتی بین‌المللی برای حل این چالش‌ها، راهکارهای رفع چالش‌ها عبارتند از:

(۱) شناسایی عادلانه مرز دریایی بین کشورهای پیرامونی این حوزه می‌تواند به انعطاف دوسویه این کشورها نسبت به یکدیگر کمک نماید.

(۲) انتقال بخش قابل توجهی از انرژی خزر به بازارهای جهانی از طریق خاک جمهوری اسلامی ایران که از نقطه نظر فنی توان آن را دارد که با احداث خطوط لوله کوتاه در خاک خود و تغییر مسیر لوله‌های نفت و بازسازی پالایشگاه‌های فعلی انتقال حجم بزرگی از انرژی خزر را از خاک خود در کوتاه‌ترین زمان عملی سازد. لذا این امر علاوه بر اینکه به امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران کمک می‌نماید باعث می‌شود که از فرصت‌های اقتصادی استفاده مطلوب شود.

رساله دکتری تأثیر عوامل ژئوپلیتیک دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران، محقق: علی اصغر بیگلندی (۱۳۸۵).

عوامل مؤثر ژئوپلیتیک مرتبط با مسائل دفاعی دریای خزر در ابعاد طبیعی (فیزیکی)، انسانی، اقتصادی، سیاسی (داخلی-بین‌المللی)، رژیم حقوقی دریای خزر، نظامی و زیست‌محیطی بر

تدوین راهبرد دفاعی کشور در این حوزه مؤثر می‌باشند؛ در قالب ۳۶ عامل ژئوپلیتیک در محیط داخلی و ۷۰ عامل ژئوپلیتیک در محیط خارجی دسته‌بندی شده‌اند.

رساله دکتری موانع همگرایی بین جمهوری اسلامی ایران و آذربایجان و تأثیر آن بر امنیت ملی کشور ایران، محقق: عباس مهری (۱۳۸۰).

عوامل مؤثر بر همگرایی: وجود علقه‌های فرهنگی، مذهبی، زبان، نژاد، آداب و سنن ملی و مشترک، وابستگی متقابل ارتباطی ناشی از موقعیت ژئوپلیتیکی دو کشور، همجواری و همسایگی، کمک به حل مشکلات آذربایجان به خصوص در زمینه‌های اقتصادی و خرید نفت این کشور در شمال و تحویل آن پس از کسر حقوق ترانزیت در خلیج فارس و دریای عمان، ارتباط با کشورهای مسلمان در چارچوب کنفرانس اسلامی و اکو، انتقال انرژی دریای خزر به آسیای غربی، کشورهای غربی و آفریقایی از طریق ایران، موقعیت و نقش اجتناب‌ناپذیر میانجی‌گرانه جمهوری اسلامی ایران در بحران‌های منطقه‌ای قفقاز به‌ویژه قره‌باغ و انتقال ترانزیت کالاهای سایر کشورها به منطقه قفقاز.

جمع‌بندی پیشینه‌ها: عوامل مؤثر ژئوپلیتیک مرتبط با مسائل دفاعی دریای خزر در ابعاد؛ طبیعی (فیزیکی)، انسانی، اقتصادی، سیاسی (داخلی - بین‌المللی)، رژیم حقوقی دریای خزر، نظامی و زیست‌محیطی بر تدوین راهبرد دفاعی کشور در این حوزه مؤثر می‌باشند؛ برای رفع چالش‌های حوزه دریای خزر ضمن توجه به نقاط مشترک فرهنگی، مذهبی، زبان، نژاد، آداب و سنن فی‌مابین، یکی از مهم‌ترین روش‌ها این است که انتقال انرژی کشورهای ساحلی دریای خزر را جمهوری اسلامی ایران بر عهده بگیرد و امکان سوآپ انرژی از شمال دریای خزر به کشورهای حاشیه خلیج فارس میسر شود. این امر ضمن کمک به امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران باعث می‌شود که از فرصت‌های اقتصادی استفاده مطلوب شود. بررسی نقش کارکرد دفاعی - امنیتی در نواحی مرزی که یکی از عوامل دخیل در موفقیت عملیات جنگی و دفاعی است، نشان می‌دهد که می‌توان با شناخت صحیح آن‌ها و استفاده به‌موقع، ضریب امنیت کشور را در حوزه خزر افزایش داد.

مبانی نظری:

امنیت: امنیت، امنیت عموم مردم است، در همه شئون زندگی، امنیت یک ضرورت برای انسان است (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۷۶/۴/۲۵).

امنیت به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن نسبت به منافع بازیگر یا تهدیدی وجود نداشته و یا در صورت وجود، امکان مدیریت مؤثر آن برای بازیگر مورد تهدید واقع شده، وجود داشته باشد (افتخاری، ۱۳۹۲: ۵۸).

راهبرد: علم و هنر به‌کارگیری امکانات یک کشور برای رسیدن به اهداف ملی (سیاری و طحانی، ۱۳۹۵: ۱۰۵).

راهبردی: هر چیزی که اهمیت راهبردی داشته باشد، مانند تنگه‌ها، جزایر، بعضی از کالاها مانند گندم، نفت و یا بعضی از سلاح‌ها مانند زیردریایی (همان، ۱۰۵).

دفاع: دفاع در اصطلاحات علمی به معانی خاصی به کار رفته است. در اصطلاح فقهی، تکلیف و حقوقی است که از سوی خداوند به عنوان مالک و قانون‌گذار مطرح شده است. شخص از این حق برخوردار است که برای پیشگیری از آسیب‌هایی که اعتقاد و مال و جان و آبروی وی را تهدید می‌کند دفاع و حمایت کند و از یک نظر تکلیفی است که نمی‌تواند از آن عدول نماید. بنابراین همواره سخن از حق دفاع از جان، مال و عرض به میان می‌آید و به‌عنوان تکلیف از وی خواسته شده تا آن‌ها را از هرگونه آسیب در امان نگه دارد و محافظت نماید و در برابر متجاوز بایستد و از آن‌ها حمایت کند (تحریرالوسیله، ج ۱: ۴۸۵).

امنیت ملی: مجموعه تدابیر و اقداماتی است که یک دولت به‌تنهایی و یا به کمک کشورهای همپیمانان برای حفاظت از جامعه خود در مقابل فعالیت‌های براندازی، تجزیه‌طلبی، شورش، خرابکاری و بی‌قانونی انجام می‌دهد (خواجه‌سروی، ۱۳۷۹: ۱۵۴).

منافع ملی: واژه منافع ملی از دو کلمه منافع و ملی ساخته شده است. منافع ملی عبارتند از آنچه مقامات قانونی ذی‌صلاح در اتخاذ تصمیم در یک حکومت آن‌ها را از نظر صیانت ملی واجد اهمیت تشخیص می‌دهند و در واقع چیزی است که ملحوظ داشتن آن موجب حفظ موجودیت یک کشور می‌شود؛ به عبارت دیگر خواست‌های کلی و نهایی ملت است که برای رسیدن به آن تلاش و فعالیت می‌کنند. در حقیقت خیر و نیکبختی عمومی ملت را شامل می‌شود. مسئولیت تأمین منافع ملی به عهده دولت است، منافع ملی در حقیقت راهنمایی است که کلیه حرکات و تلاش‌های یک جامعه باید به آن سمت جهت داده شود و هدایت این فعالیت‌ها از وظایف اصلی دولت و حاکمیت است؛ بنابراین شرط لازم و کافی برای تحقق اهداف و برنامه‌ها داشتن درک درست و صحیح از منافع ملی توسط فرماندهان و مدیران ارشد و دستگاه‌های دولتی و غیردولتی

است. عامل عمده‌ای که باید در تبیین منافع ملی مورد توجه قرار داد، نقش قدرت و عناصر تشکیل‌دهنده آن است. منافع دارای سلسله مراتب ترجیحاتی است و پایداری بعضی از انواع منافع ملی مستمر و همیشگی است، مانند تمامیت ارضی که درجه ارزش آن در نظر آحاد ملت بسیار بالا است و اگر این نوع منافع ملی به خطر بیفتد مردم حاضرند در راه نجات میهن خود بجنگند و در این راه کشته شوند و از دیگر مصادیق منافع ملی، استقلال، بقاء مردم، حفظ حکومت، فرهنگ و سنت ملی و مذهبی را می‌توان نام برد (علی‌بخشی، ۱۳۸۹: ۱۶).

راهبرد دفاعی - امنیتی: راهبرد دفاعی - امنیتی که مترادف راهبرد دفاعی است، علم و فن و هنر به‌کارگیری همه قدرت کشور یا قدرت ملی است؛ برای مقابله با انواع تهدیدات امنیت ملی در تمامی ابعاد. برخی صاحب‌نظران این راهبرد را راهبرد ملی یا راهبرد بزرگ کشورها قلمداد می‌کنند (دانش‌آشتیانی، ۱۳۹۱: ۸۱).

دیدگاه دفاعی - امنیتی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): در مقابله با دشمن یکی از اصولی که اسلام بر آن تأکید بسیار کرده، «اصل مقابله به مثل» است. در نیروهای مسلح، انضباط آهنین، نظم منطقی، نگاه علمی، آموزش به‌روز و دارا بودن سلاح، باید همراه با تقوی، توکل به خدا و تکیه بر مردم همواره مدنظر باشد. (تقویت عناصر و عوامل قدرت دفاعی)

جهاد دفاعی که اظهار مصادیق دفاع هم هست؛ واجب عینی است. (وجوب جهاد دفاعی) باید روزبه‌روز این قدرت دفاعی افزایش پیدا کند. (تقویت قدرت دفاعی) در برخورد با مسائل تهاجمی، پدیده را در اوّل ورود، حتی قبل از ورود باید بشناسیم. (انتخاب موضع مناسب)

در سیاست‌های دفاعی کشور، همه شیوه‌ها و همه ابزارهایی که مورد نیاز امروز و فردای کشور است، بایستی دنبال و نوسازی بشود. (تأمین و نوسازی تجهیزات دفاعی)

شما (نیروهای مسلح) مایه عزت کشور خود و ملت خود هستید. (دفاع برای حفظ هویت)

نیروهای مسلح، نوک پیکان استوار دفاع ملی هستند.

ما در مقابل تهدید، تهدید می‌کنیم.

همه باید برای حفظ ارزش‌های والای ماندگار در طول تاریخ، خود را آماده نگه‌دارند. (آمادگی

همه‌جانبه)

همه نیروهای مسلح ارتش، سپاه و نیروی انتظامی باید هوشیار باشند. (هوشیاری و دشمن-شناسی)

در مقابل دشمن، «ایستادگی» موجب عقب‌رفت دشمن است. (ایستادگی مسبب پیروزی) نیروهای مسلح حافظان مرزهای زمینی، هوایی، دریایی با حضور واقعی مردم دفاع از نظام و مرزهای کشور در مقابل دشمنان نیز امکان‌پذیر خواهد بود. (حضور مردم در صحنه)

منافع ملی از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): با بهره‌گیری از سایت مقام معظم رهبری، تعداد ۸۹ فقره از بیانات و سخنرانی معظم‌له در مورد منافع ملی احصاء شده که به چند مورد از آن‌ها اشاره می‌گردد.

هدف اصلی و واقعی دیپلماسی، حفظ منافع ملی است و «تعامل» یا «تقابل»، تنها روش‌هایی برای تأمین منافع ملی هستند.

منافع ملی برگرفته از سیاست‌های اصلی و ارزش‌های نظام هستند و دستگاه دیپلماسی باید منافع ملی را حفظ و تأمین کند.

برخی به غلط، سخن از لزوم جدایی دیپلماسی از ایدئولوژی به میان می‌آوردند، درحالی‌که دیپلماسی ایدئولوژیک هیچ اشکالی ندارد و القای تقابل میان ایدئولوژی و منافع ملی، صحیح و منطقی نیست.

هدف از تشکیل جمهوری اسلامی، حفظ منافع ملی، استقلال، آزادی، عدالت اجتماعی، قدرت و امنیت ملی است، ایدئولوژی به دنبال تأمین و حفظ منافع ملی است و هویت یک ملت محسوب می‌شود (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۹۷/۴/۳۰).

این هم یک تجربه است که در مقابل زیاده‌خواهی طرف مقابل و جبهه مقابل، انسان منافع خودش را دنبال کند و شجاعانه حرکت کند و پیش برود (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۹۷/۳/۲).

مسئله این است که جمهوری اسلامی ایران به خاطر استقلال، به خاطر زیر بار زور نرفتن، به خاطر رعایت منافع ملی و نه منافع مستکبران به خاطر ایستادگی در مقابل مطامع دشمنانی که می‌خواهند بر این کشور دست بیندازند، به خاطر برجیدن بساط کسانی که ده‌ها سال نوکری استعمار و استکبار را در این کشور کردند، در چشم مستکبران جهان موجود منفوری است. ما این را می‌دانیم و از این بابت ناراحت هم نیستیم (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۷۲/۱/۴).

تفاوت منافع ملی و منافع امنیت ملی از منظر دکتر افتخاری: طبعاً منافع ملی اعم از منافع امنیت ملی است. منافع ملی با توجه به چهار حوزه اساسی تعریف می‌شوند.

الف- منافع ناظر بر حدود جغرافیایی (سرزمین)

ب- منافع ناظر بر اتباع و شهروندان

ج- منافع ناظر بر هویت و فرهنگ جامعه

د- منافع ناظر بر جایگاه، ساختار و ارزش‌های حاکمیت ملی

منافع امنیت ملی مبتنی بر محتوای امنیت است. اگر حوزه امنیت را حوزه‌ای بدانیم که در آن شاهد تبدیل اختلاف در منافع به تعارض منافع و بروز تنش هستیم؛ در آن صورت منافع امنیت ملی ناظر بر بخشی از منافع ملی است که در نتیجه مدیریت تعارض منافع حاصل می‌شود؛ با این تعریف همان ۴ حوزه بالا که مرجع منافع ملی هستند؛ مرجع منافع امنیت ملی نیز خواهند بود. با این تفاوت که منافع ملی اعم از وجوه تعارضی و غیرتعارضی است ولی منافع امنیت ملی فقط وجوه تعارضی را شامل می‌شود (مصاحبه با دکتر افتخاری: ۹۶/۱۱/۵).

بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در مورد دریا: من توصیه می‌کنم که به مسئله دریای خزر توجه کنید، من در این زمینه سفارش‌هایی هم به مسئولان مختلف نظام کردم. این بخش را جدی بگیرید و حضوری کارآمد و همراه با استفاده از همه دانش‌ها و هوشمندی‌هایی که بحمد... در نیروی دریایی فراوان است، در آن منطقه داشته باشید (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۷۹/۹/۷).

دریا برای یک کشور، یک فرصت بزرگ برای پیشرفت و حفظ منافع ملی است. فواید دریا برای یک کشور و یک ملت، فواید راهبردی است؛ فواید بزرگ و کلان است. کسانی با تسلط بر دریا و دریانوردی در طول قرن‌های پی‌درپی، تقریباً در طول چهار قرن، توانستند قدرت بین‌المللی خودشان را تا سرزمین‌های دوردست گسترش دهند. به ملت‌ها ظلم شد، سرزمین‌ها غصب شد، منابع ملت‌ها تضییع شد؛ اما آن دولت‌ها و کشورهای مسلط بر دریا توانستند از این طرق ظالمانه برای خود حیثیت‌های مادی و قدرت‌های بزرگ فراهم بیاورند. منافع دریا مال همه است؛ امکانات این دریای پربرکت متعلق به این ملت‌هاست. چگونه می‌شود از این برکات به نفع منافع ملی استفاده کرد و کشور را از آن بهره‌مند کرد؟ با داشتن اقتدار؛ این اقتدار را شما نیروهای مسلحی که با معنای جهاد و مفهوم از خودگذشتگی خو گرفته‌اید، می‌توانید تأمین کنید. هر روز و شب شما، هر دوره کاری شما، هر مسئولیت عملیاتی یا پشتیبانی یا آموزشی شما یک حسنه است؛ یک اقدام

۸۸ فصلنامه امنیت ملی، سال نهم، شماره سی و یکم، بهار ۱۳۹۸ ♦
در راه منافع ملت ایران و سربلندی جمهوری اسلامی ایران است. خدای متعال این مجاهدت را، مجاهدتی که بسیاری هم آن را نمی‌شناسند؛ در حقیقت مجاهدت خاموش را، به حساب می‌آورد و برای شما اجر و ثواب در دیوان الهی مقرر می‌فرماید. آنچه می‌توانید، در این تلاش مقدس، صادقانه و مخلصانه و با همه توان و نیرو مجاهدت کنید و ادامه دهید و بدانید که این کشور و این نظام و این ملت مدیون شما جوانانی است که اقتدار او را تجسم می‌بخشید و نشان می‌دهید (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۹۰/۵/۱).

تئوری توازن قوا:

اهداف و کارکردهای موازنه قوا: هدف حیاتی و اولیه موازنه قوا، حفظ صلح و امنیت با تکیه بر قدرت هست. با این وجود، می‌توان چندین هدف اصلی و فرعی را برای آن فرض کرد:

۱. جلوگیری از بروز و استقرار یک قدرت برتر و مسلط.
۲. حفظ موجودیت عناصر تشکیل‌دهنده موازنه (دولت‌های عضو) و خود نظام موازنه.
۳. تأمین ثبات و امنیت ملی و بین‌المللی.
۴. تقویت و تداوم صلح که ناشی از عدم وقوع جنگ است (دوئرتی و گراف، ۱۳۷۲: ۶۸).

نظریه‌های مجموعه امنیت منطقه‌ای:

بر اساس بنیان‌های نظریه مجموعه امنیت منطقه‌ای، بوزان مجموعه امنیتی منطقه‌ای را این‌گونه تعریف می‌کند: مجموعه‌ای از واحدها که فرایندهای اصلی امنیت، عدم امنیت و یا هر دو آن‌ها به‌گونه‌ای با یکدیگر مرتبط است که مسائل امنیتی آن‌ها به‌صورت منطقی نمی‌تواند جدا از یکدیگر مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد، یا اینکه حل و فصل شود (Buzan, et.al.1998, 201).

با توجه به نکات یادشده، به صورت فشرده می‌توان معیارهای زیر را به‌عنوان پنج ملاک موجودیت یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای مطرح کرد:

الف- وابستگی متقابل امنیتی: از جمله وظایف مجموعه امنیتی، داوری درباره توانمندی کشورهای منطقه در زمینه وابستگی متقابل امنیتی است. منظور از وابستگی متقابل امنیتی آن است که تغییر و تحولات امنیتی در هر یک از واحدهای مجموعه بر دیگر واحدها نیز تأثیر می‌گذارد. همچنین وابستگی متقابل امنیتی می‌تواند مثبت (ایجابی) و یا منفی (سلبی) باشد.

ب- الگوهای دوستی و یا دشمنی در تعریف امنیت منطقه‌ای، عنصر اصلی که باید به روابط قدرت افزوده شود، الگوی دوستی و دشمنی بین دولت‌هاست. منظور از دوستی این است که در روابط آن‌ها، طیفی از دوستی واقعی تا انتظار حمایت یا حفاظت وجود داشته باشد. منظور از دشمنی نیز روابطی است که در آن سوءظن و هراس حاکم باشد. از سویی دیگر میان الگوی دوستی و دشمنی با توازن قوا تفاوت وجود دارد. در واقع این الگو می‌تواند از اختلافات مرزی و ارضی، تمایلات قومی یک واحد نسبت به واحد دیگر، اختلافات یا اشتراکات ایدئولوژیک و ارتباطات مثبت یا منفی تاریخی ناشی شود (Buzan, 1991:189-190).

مجاورت: سومین معیاری که برای موجودیت یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای ملاک عمل قرار می‌گیرد، معیار مجاورت است. در واقع از لحاظ امنیت، «منطقه» به معنی شبه‌سیستم مشخص و مشهوری از روابط امنیتی بین مجموعه‌ای از دولت‌هاست که از لحاظ جغرافیایی نزدیک یکدیگر باشند. بر این اساس، تهدید به‌خصوص تهدید سیاسی و نظامی وقتی به حوزه جغرافیایی نزدیک هستند، با شدت بیشتری احساس می‌شوند؛ به عبارت دیگر مجموعه امنیتی از دولت‌هایی که در مجاورت یکدیگر قرار دارند، پدید می‌آید و از جزء به کل یا از درون به بیرون شکل می‌گیرد (Buzan, 1991:188).

وجود حداقل دو بازیگر مؤثر: مطابق با این معیار نمی‌توان یک مجموعه امنیتی را بدون حداقل دو بازیگر قدرتمند و مؤثر منطقه‌ای تصور کرد. این ملاک ما را به این اصل نیز رهنمون می‌سازد، که مجموعه امنیتی منطقه‌ای نمی‌تواند توسط تعدادی کشور ضعیف از یک منطقه شکل بگیرد؛ اما شکل‌گیری آن با حضور حداقل دو قدرت منطقه‌ای مؤثر و چندین کشور ضعیف امکان‌پذیر است. در واقع چون مجموعه‌های امنیتی تا حدودی با واقعیت‌های جغرافیایی منطبق هستند، به ناچار تعدادی از دول کوچک را هم شامل می‌شوند. این دولت‌ها به دلیل قدرت اندک خود در مقایسه با همسایگان، تأثیر کمی بر ساختار مجموعه دارند. امنیت آن‌ها تا حدود زیادی به الگوی دول بزرگ‌تر وابسته است و فقط هنگامی می‌توانند تهدیدی برای یک قدرت بزرگ باشند که از مزایای اتحاد با قدرت‌های بزرگ‌تر برخوردار شوند (Buzan, 1991:195).

استقلال نسبی: بر اساس معیار استقلال نسبی، مجموعه امنیتی در جایی وجود دارد که روابط امنیتی، گروهی از کشورها را از سایرین جدا کرده و به یکدیگر پیوند زده است و بر کنش و واکنش‌های درونی شدید امنیتی و کنش و واکنش‌های محدود و ضعیف خارجی حاکم باشد.

اساساً یک مجموعه سطح پایین (برخلاف مجموعه سطح بالای مربوط به قدرت‌های بزرگ) متشکل از دولت‌های محلی است که قدرتشان چندان گسترده نیست و حتی در صورت گسترده بودن، از دامنه کشورهای هم‌جوار فراتر نمی‌رود. محدودیت قدرت، عامل مهمی در موجودیت روش‌های خودبسنده امنیتی محلی بین دول همسایه و در نهایت استقلال نسبی یک مجموعه امنیتی است (Ibid).

افزون بر پنج ملاک یادشده، بوزان دو معیار دیگر تحت عنوان «فرهنگ، نژاد، قومیت» و «اقتصاد» را نیز به عنوان ملاک‌های قابل بررسی و تأمل در خصوص هستی شناختی مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای مطرح می‌نماید. از نظر وی ویژگی‌های فرهنگی، نژادی و قومی باعث توجه بیشتر کشورها به یکدیگر می‌شود و می‌تواند نقش مهمی در ایجاد سازمان‌های محلی مانند (اتحادیه عرب و شورای همکاری خلیج فارس) ایفاء نماید و همچنین در تعیین شکل و ساختار یک مجموعه امنیتی نیز مؤثر باشد. در خصوص معیار اقتصادی نیز بوزان با تفاوت قائل شدن میان این معیار و پویش‌های سیاسی و نظامی، بر این باور است که عامل اقتصاد در ثبات و انسجام داخلی کشورها نقش دارد و در نتیجه می‌تواند بر مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای مؤثر باشد (Buzan, 1991:200-202).

عوامل جغرافیای طبیعی یا سرزمینی از نگاه دکتر حافظ‌نیا به شرح زیر است:

الف- موقعیت؛ نظیر موقعیت ژئوپلیتیکی، راهبردی، ارتباطی، اقلیمی و طبیعی

ب- وضعیت؛ نظیر شکل، توپوگرافی، وضعیت مرزها، امنیت طبیعی و غیره

پ- وسعت و فضا؛ نظیر فضاها، عمران یافته، بایر، منتظر بهره‌برداری، عمق راهبرد

(استراتژیک)، مساحت و تراکم‌ها

ت- بنیادهای زیستی؛ شامل آب، خاک، پوشش گیاهی، آب‌وهوا و سرانه تراکم فضایی

ث- منابع طبیعی؛ شامل منابع کانی فلزی و غیرفلزی و منابع انرژی فسیلی و انرژی‌های

غیرفسیلی و پایدار.

ج- عوامل نظامی؛ شامل: کمیت و کیفیت نیروی انسانی، تجهیزات، وسایل و تسلیحات، کیفیت

فرماندهی راهبرد (استراتژی)، راهکنش (تاکتیک)، هنرهای رزم و...، کیفیت سازمان، پشتیبانی و

لجستیک، ترکیب نیرو، تسلیحات راهبردی، نیروهای شبه‌نظامی، سهم بودجه نظامی در تولید

ناخالص ملی، نسبت نیروی نظامی به طول مرزها، نسبت بودجه دفاعی به طول مرزهای کشور.

چ- عوامل فرامرزی شامل: رقبا و شرکای متحد بین‌المللی، کفایت دیپلماسی، اتباع کشور در خارج از مرزها، وضع همسایگان (قوی، ضعیف، دوست، دشمن)، حضور و نقش در سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی، روابط فرهنگی و نفوذ فرهنگی و ایدئولوژیک، امنیت پیرامونی، پایگاه‌های فرامرزی نظامی، نفوذ رسانه‌ای و خبری منطقه‌ای و جهانی، علائق و دل‌بستگی‌های ژئوپلیتیکی (حافظنیا، ۱۳۹۰: ۲۶۹-۲۷۱).

روش‌شناسی

نوع تحقیق کاربردی- توسعه‌ای است، چون این تحقیق موجب افزایش دانش موجود نسبت به موضوع تحقیق می‌گردد؛ توسعه‌ای و از آن جهت که نتایج تحقیق برای مهار مخاطرات دفاعی- امنیتی در حوزه دریای خزر قابل استفاده است، کاربردی محسوب می‌گردد.

روش تحقیق آمیخته است. به عبارتی کیفی- کمی با رویکرد اکتشافی است. بدین صورت که در مرحله اول محقق پس از مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه با نخبگان در حوزه دریای خزر برای دستیابی به ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها به روش کیفی، از تکنیک تحلیل محتوا استفاده نموده؛ سپس برای رتبه‌بندی، تعیین اولویت و نوع ارتباط بین ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها با روش کمی از نرم-افزارهای *Spss, Smartpls* استفاده نموده است.

در روش کمی، از نرم‌افزار (*Spss*) برای تجزیه و تحلیل آماری و چون جامعه آماری زیر صد نفر است (۴۳ نفر) در روش مدل‌سازی معادلات ساختاری، از نرم‌افزار *SPLS* استفاده شده است. در روش کیفی با تحلیل محتوا از بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دو مقوله منافع ملی (۹۰ گزاره) و همچنین مصاحبه با ۲۰ نفر از خبرگان حوزه دریای خزر، تحلیل محتوا شده است.

در روش کیفی از ابزار مصاحبه، با وابستگان نظامی جمهوری اسلامی ایران در سایر کشورهای ساحلی دریای خزر اعم از شاغل یا بازنشسته، اساتید و پژوهشگران صاحب‌نظر در حوزه‌های فرهنگی- اجتماعی، نظامی، سیاسی- حقوقی، اقتصادی و زیست‌محیطی در حوزه دریای خزر مصاحبه عمیق به عمل آمده است.

روش کیفی: بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در مورد منافع ملی ۱۳۰ فقره و در تعداد ملاقات و فرمایشات ایشان با سران و مسئولان مختلف کشورهای ساحلی دریای خزر ۲۹ فقره گزاره احصاء شد که مجموعه بیانات معظم له به‌عنوان جامعه آماری در روش کیفی محسوب می‌گردد. در هر دو مقوله بیانات ایشان به‌طور جداگانه به روش کیفی، تحلیل محتوا گردید.

روش نمونه‌گیری و حجم نمونه: حجم نمونه این تحقیق از قبل قابلیت تعیین ندارد و لذا محقق برای رسیدن به اشیاع نظری از روش نمونه‌گیری گلوله برفی استفاده نموده است. بدین‌صورت که بر اساس تجربه علمی و خدمتی با شناسایی نفر اول خبرگان و انجام مصاحبه با وی از ایشان درخواست می‌گردید، خبره بعدی معرفی گردد و این روال تا رسیدن به اشیاع نظری محقق ادامه داشت و در مجموع به ۴۳ نفر منتهی گردید. به عبارتی دیگر حجم نمونه بر جامعه آماری منطبق و جامعه آماری به‌صورت تمام شمار انجام شد.

تعیین روایی و پایایی گردآوری داده‌ها: با توجه به سؤالات تحقیق، ابتدا عوامل چالش‌زای حوزه‌های (فرهنگی-اجتماعی، اقتصادی، سیاسی-حقوقی، زیست‌محیطی و نظامی) مؤثر بر منافع امنیت ملی در حوزه دریای خزر بر اساس یافته‌های مطالعات نظری و اکتشافی، احصاء و پس از ارائه آن به افراد صاحب‌نظر و خبره و اعمال اصلاحات لازم درنهایت در قالب ۳۷ سؤال بسته و چهار سؤال بازطراحی گردید و بین جامعه آماری (۴۳ نفر) تقسیم و پس از تکمیل، پرسشنامه‌ها جمع‌آوری گردید. با توجه به اینکه سؤالات مطروحه مورد اصلاح و تأیید جامعه نخبگی قرار گرفته است، پرسشنامه مذکور از روایی لازم برخوردار است.

برای پایایی پرسشنامه‌ها در ۵ حوزه (نظامی، حقوقی-سیاسی، زیست‌محیطی، فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی) از آلفای کرونباخ استفاده شد و چون میزان آلفای کرونباخ اکتسابی هر پنج حوزه بالای ۰/۷ بود، مورد تأیید قرار گرفت.

ردیف	حوزه موردنظر	میزان آلفای کرونباخ
۱	بعد فرهنگی (مخاطرات فرهنگی - اجتماعی)	آلفای کرونباخ ۰/۷۸
۲	بعد زیست‌محیطی (مخاطرات زیست‌محیطی)	آلفای کرونباخ ۰/۹۱
۳	بعد اقتصادی (چالش‌های اقتصادی)	آلفای کرونباخ ۰/۸۶
۴	بعد سیاسی - حقوقی (چالش‌های سیاسی - حقوقی)	آلفای کرونباخ ۰/۷۳
۵	بعد نظامی (چالش‌های نظامی)	آلفای کرونباخ ۰/۷۷

سؤال اصلی: چالش‌های راهبردی دفاعی - امنیتی حوزه دریای خزر از منظر منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟

سؤال‌های فرعی:

۱- چالش‌های (مخاطرات) فرهنگی - اجتماعی حوزه دریای خزر از منظر منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟

۲- چالش‌های زیست‌محیطی حوزه دریای خزر از منظر منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟

۳- چالش‌های اقتصادی حوزه دریای خزر از منظر منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟

۴- چالش‌های سیاسی - حقوقی حوزه دریای خزر از منظر منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟

۵- چالش‌های نظامی حوزه دریای خزر از منظر منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟

بعد فرهنگی - اجتماعی:

سؤال اول: چالش‌های (مخاطرات) فرهنگی - اجتماعی حوزه دریای خزر از دیدگاه منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟ شاخص‌های مؤلفه مخاطرات فرهنگی به عنوان تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر به شرح زیر است:

۱- گسترش بنیادگرایی (اسلام افراطی) و صوفی‌گری در بین کشورهای ساحلی حوزه خزر (آسیای مرکزی)

۲- نفوذ فرهنگ لائیک در آذربایجان و ترکمنستان

۳- تنظیم قوانین بر اصل جدایی دین از سیاست (کشورهای ساحلی)

۴- سلب قدرت و اختیار از روحانیون و علمای دینی

۵- فراخوانی طلاب و دانشجویان و جلوگیری از ادامه تحصیل آن‌ها در جمهوری اسلامی ایران (مانند قزاقستان)

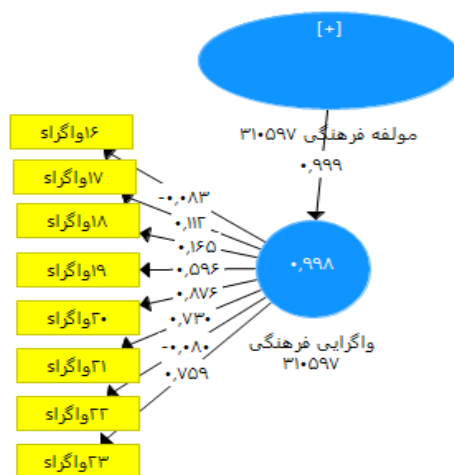
۶- عدم پذیرش مبلغان دینی ایرانی (مانند کشور آذربایجان)

۷- تمایلات تجزیه‌طلبانه قومی، مذهبی و زبانی در شهرهای مرزی

۸- هراس تعدادی از سران کشورهای ساحلی از تحکیم شریعت اسلامی و وقوع بیداری

اسلامی

ضریب عاملی، میزان اهمیت، اولویت و ارتباط هرکدام از شاخص‌ها برابر نمودار زیر تعیین گردید.

مخاطرات فرهنگی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

الف- شاخص شماره ۵: فراخوانی طلاب و دانشجویان و جلوگیری از ادامه تحصیل آن‌ها در جمهوری اسلامی ایران (مانند قزاقستان) با ضریب بار عاملی $0/۸۷۶$ به عنوان قوی‌ترین شاخص فرهنگی- اجتماعی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر احصاء گردید.

ب- شاخص شماره ۸: هراس تعدادی از سران کشورهای ساحلی از تحکیم شریعت اسلامی و وقوع بیداری اسلامی با ضریب بار عاملی $0/۷۵۹$ به عنوان دومین شاخص فرهنگی- اجتماعی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر احصاء گردید.

ج- شاخص شماره ۶: عدم پذیرش مبلغان دینی ایرانی (مانند کشور آذربایجان) با ضریب بار عاملی $0/۷۳۰$ به عنوان سومین شاخص تضعیف‌کننده فرهنگی- اجتماعی منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر احصاء گردید.

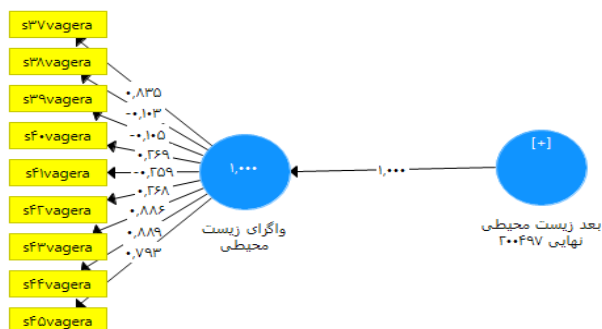

د- شاخص شماره ۴: سلب قدرت و اختیار از روحانیون و علمای دینی با ضریب بار عاملی ۰/۵۹۶ به عنوان چهارمین شاخص تضعیف‌کننده فرهنگی - اجتماعی منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر احصاء گردید.
بعد زیست‌محیطی:

سؤال دوم: چالش‌ها (مخاطرات) زیست‌محیطی حوزه دریای خزر از دیدگاه منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟ شاخص‌های مؤلفه مخاطرات زیست‌محیطی به عنوان تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران حوزه خزر به شرح زیر است:

(۱) صید بی‌رویه آبزیان (انواع خاویار و شیلات) و ورود آبزیان غیربومی
(۲) ورود بی‌رویه فاضلاب‌های تصفیه نشده (پسماندهای صنعتی و کشاورزی (از شمال خزر)/ مانند روسیه و قزاقستان
(۳) ورود بی‌رویه فاضلاب‌های تصفیه نشده (پسماندهای) خانگی از جنوب خزر مانند ایران
(۴) آلودگی ناشی از تردد و تعمیرات کشتی‌ها
(۵) آلودگی ناشی از تخلیه مواد زائد و سمی اتمی
(۶) آلاینده‌های حاصل از حفاری و استخراج انرژی نفت و گاز (هیدروکربن‌ها)
(۷) انقراض انواع گونه‌های حیوانی و گیاهی (۸۵۰ نوع جاندار آبی و ۵۰۰ گونه گیاهی دریایی)
(۸) نشت ناشی از عبور خط لوله نفتی از بستر دریاچه
(۹) انبوه ساخت‌وسازهای بی‌رویه ساحلی و تخریب جنگل‌ها (مانند جنوب خزر)

ضریب عاملی، میزان اهمیت و اولویت هرکدام از شاخص‌ها برابر نمودار زیر تعیین گردید.

۹۶ فصلنامه امنیت ملی، سال نهم، شماره سی و یکم، بهار ۱۳۹۸

الف- شاخص شماره ۸: نشت ناشی از عبور خط لوله نفتی از بستر دریاچه خزر با ضریب عاملی ۰/۸۸۹ قوی‌ترین شاخص زیست‌محیطی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر احصاء گردید.

ب- شاخص شماره ۷: انقراض انواع گونه‌های حیوانی و گیاهی با ضریب بار عاملی ۰/۸۸۶ دومین شاخص زیست‌محیطی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر احصاء گردید.

ج- شاخص شماره ۱: صید بی‌رویه آبزیان (انواع خاویار و شیلات) و ورود آبزیان غیربومی با ضریب بار عاملی ۰/۸۳۵ سومین شاخص زیست‌محیطی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر احصاء گردید.

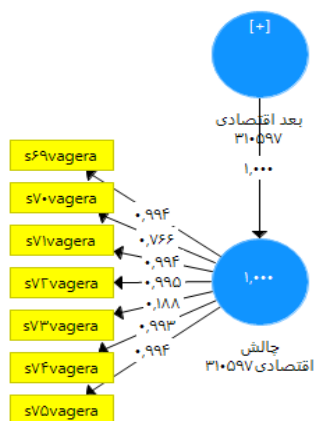
د- شاخص شماره ۹: انبوه ساخت و سازهای بی‌رویه ساحلی و تخریب جنگل‌ها (مانند جنوب خزر) با ضریب بار عاملی ۰/۷۹۳ چهارمین شاخص زیست‌محیطی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر احصاء گردید.
بعد اقتصادی:

سؤال سوم: چالش‌های اقتصادی حوزه دریای خزر از منظر منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟ تعداد ۷ شاخص زیر به‌عنوان چالش‌های (واگرایی) اقتصادی احصاء گردید که تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر محسوب می‌شوند.

شاخص‌های چالش‌های اقتصادی به‌عنوان تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر

۱) اعمال محدودیت‌های سرمایه‌گذاری در صنایع نفت و گاز جمهوری اسلامی ایران توسط کنشگران فرامنطقه‌ای در حوزه دریای خزر
۲) مخالفت با عبور نفت و گاز از مسیر ترانزیتی جمهوری اسلامی ایران
۳) مداخله و حضور شرکت‌های نفتی غربی در استخراج نفت و گاز حوزه خزر (آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان)
۴) استحصال بدون وقفه کشورهای ساحلی دریای خزر در منابع نفت و گاز حوزه خزر
۵) عدم تشکیل اتحادیه (کنسرسیوم) مشترک انرژی در حوزه خزر
۶) ناامن جلوه دادن ترانزیت (انتقال) انرژی از حوزه جمهوری اسلامی ایران توسط کنشگران فرامنطقه‌ای در حوزه خزر
۷) تلاش آمریکا برای تداوم انتقال نفت از مسیر باکو، جیحون، تفلیس برای تخریب جمهوری اسلامی ایران

ضریب عاملی، میزان اهمیت، اولویت و ارتباط هر کدام از شاخص‌ها برابر نمودار زیر تعیین گردید.

الف- شاخص شماره ۴: استحصال بدون وقفه کشورهای ساحلی دریای خزر در منابع نفت و گاز حوزه خزر با ضریب عاملی ۰/۹۹۵ به عنوان قوی‌ترین شاخص اقتصادی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه دریای خزر است.

ب- شاخص‌های شماره ۱ و ۳ و ۷ به شرح زیر:

- * اعمال محدودیت‌های سرمایه‌گذاری در صنایع نفت و گاز جمهوری اسلامی ایران توسط کنشگران فرامنطقه‌ای در حوزه دریای خزر
- * مداخله و حضور شرکت‌های نفتی غربی در استخراج نفت و گاز حوزه خزر (آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان)
- * تلاش آمریکا برای تداوم انتقال نفت از مسیر باکو، جیحون، تفلیس برای تخریب جمهوری اسلامی ایران

هر سه شاخص بالا با ضریب بار عاملی ۰/۹۹۴ دومین شاخص اقتصادی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه دریای خزر محسوب می‌شوند.

ج- شاخص شماره ۶: ناامن جلوه دادن ترانزیت (انتقال) انرژی از حوزه جمهوری اسلامی ایران توسط کنشگران فرامنطقه‌ای در حوزه خزر با ضریب بار عاملی ۰/۹۹۳ سومین شاخص چالش اقتصادی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر احصاء گردید.

د- شاخص شماره ۲: مخالفت با عبور نفت و گاز از مسیر ترانزیتی جمهوری اسلامی ایران با ضریب عاملی ۰/۷۶۶ به عنوان چهارمین شاخص چالش اقتصادی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر احصاء گردید.
بعد سیاسی و حقوقی:

سؤال چهارم: چالش‌های سیاسی- حقوقی حوزه دریای خزر از منظر منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟ تعداد ۶ شاخص زیر به‌عنوان چالش‌های (واگرایی) سیاسی- حقوقی احصاء که تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر محسوب می‌شوند.

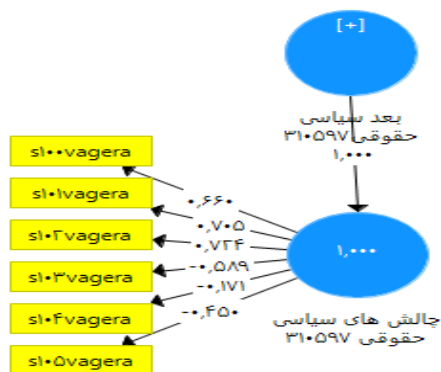
شاخص‌های چالش‌های سیاسی - حقوقی به عنوان تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی

ایران در حوزه دریای خزر

۱- عدم پایداری تعدادی از کشورهای ساحلی خزر به مفاد قراردادهای ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ میلادی (مشاع بودن رژیم حقوقی خزر)
۲- انعقاد قرارداد دوجانبه بین کشورهای روسیه، آذربایجان و قزاقستان در تعیین حدود مرز دریایی (بعد از فروپاشی شوروی)
۳- استقبال سه کشور آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان به حضور سیاسی آمریکا و متحدان وی در منطقه
۴- عدم موافقت ۴ کشور دیگر ساحلی با پیشنهاد جمهوری اسلامی ایران در تحکیم رژیم حقوقی خزر
۵- اختلاف نظر در تعیین وضعیت امنیت ترانزیت لوله‌های نفتی
۶- تحمیل سیاست‌های منفعت‌طلبانه شرکت‌های غربی به کشورهای تازه استقلال یافته ساحلی

ضریب عاملی، میزان اهمیت و اولویت هر کدام از شاخص‌های واگرا برابر نمودار زیر تعیین

گردید.

الف- شاخص شماره ۳: استقبال سه کشور آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان به حضور سیاسی آمریکا و متحدان وی در منطقه با ضریب عاملی ۰/۷۲۴ به عنوان اولین شاخص چالش (واگرایی) سیاسی- حقوقی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر محسوب می‌شود.

ب- شاخص شماره ۲: انعقاد قرارداد دوجانبه بین کشورهای روسیه، آذربایجان و قزاقستان در تعیین حدود مرز دریایی (بعد از فروپاشی شوروی) با ضریب بار عاملی ۰/۷۰۵ به عنوان دومین شاخص چالش سیاسی- حقوقی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر محسوب می‌شود.

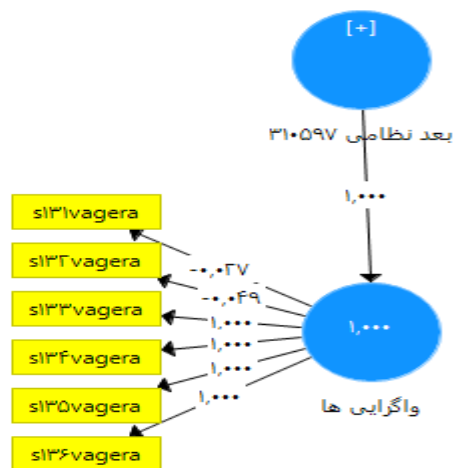
ج- شاخص شماره ۱: عدم پایبندی تعدادی از کشورهای ساحلی خزر به مفاد قراردادهای ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ میلادی (مشاع بودن رژیم حقوقی خزر) با ضریب عاملی ۰/۶۶۰ به عنوان سومین شاخص چالش سیاسی- حقوقی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر محسوب می‌شود.
بعد نظامی:

سؤال پنجم: چالش‌های نظامی حوزه دریای خزر از منظر منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟ تعداد ۶ شاخص به عنوان چالش‌های (واگرایی) نظامی احصاء گردید که تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه دریای خزر محسوب می‌شوند.

شاخص‌های واگرایی نظامی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی در حوزه دریای خزر

۱- تلاش بعضی از کشورهای ساحلی در نظامی شدن خزر
۲- میزان توانمندی دیپلماسی دفاعی مقتدرانه
۳- دخالت آمریکا و کشورهای غربی در ترتیبات دفاعی - امنیتی سه کشور ساحلی (قزاقستان، ترکمنستان و آذربایجان)
۴- معرفی جمهوری اسلامی ایران به عنوان محور شرارت و آشوب در منطقه خزر توسط آمریکا (عملیات روانی بر علیه جمهوری اسلامی ایران)
۵- در تنگنا نگاه‌داشتن جبهه شمالی جمهوری اسلامی ایران توسط روسیه (رودخانه ولگا-دن در احاطه کامل روسیه)
۶- نفوذ و استقرار گروه‌های مختلف تروریستی در کشورهای ساحلی

ضریب عاملی، میزان اهمیت، اولویت و ارتباط هرکدام از شاخص‌های واگرا برابر نمودار زیر تعیین گردید.

چالش‌های نظامی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

* شاخص‌های ۳ و ۴ و ۵ و ۶ به‌طور یکسان با ضریب بار عاملی یک به عنوان مهم‌ترین چالش‌های نظامی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر محسوب می‌شوند که عبارتند از

الف- دخالت آمریکا و کشورهای غربی در ترتیبات دفاعی - امنیتی سه کشور ساحلی (قزاقستان، ترکمنستان و آذربایجان)

- ب- معرفی جمهوری اسلامی ایران به عنوان محور شرارت و آشوب در منطقه خزر توسط آمریکا (عملیات روانی بر علیه جمهوری اسلامی ایران)
- ج- در تنگنا نگاه‌داشتن جبهه شمالی جمهوری اسلامی ایران توسط روسیه (رودخانه ولگا- دن در احاطه کامل روسیه)

د- نفوذ و استقرار گروه‌های مختلف تروریستی در کشورهای ساحلی

سؤال اصلی: چالش‌های دفاعی - امنیتی حوزه دریای خزر از منظر منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟ همان‌طوری که در پاسخ پنج سؤال فرعی نیز مطرح گردیده، پنج محیط فرهنگی - اجتماعی، زیست‌محیطی، اقتصادی، سیاسی - حقوقی و نظامی احصاء گردید که در هر حوزه چالش‌های واگرا به شرح زیر هستند.

در حوزه فرهنگی - اجتماعی، چالش‌های واگرا = ۸ شاخص

در حوزه زیست‌محیطی، چالش‌های واگرا = ۹ شاخص

در حوزه اقتصادی، چالش‌های واگرا = ۷ شاخص

در حوزه سیاسی - حقوقی، چالش‌های واگرا = ۶ شاخص

در حوزه نظامی، چالش‌های واگرا = ۶ شاخص

مجموع شاخص‌های واگرا در پنج حوزه ۳۶ شاخص به عنوان تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی

جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌گردند که می‌بایستی مهار گردد.

مدل مفهومی تحقیق نیز به شرح پیوست تقدیم می‌گردد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها:

با توجه به نظریات بررسی شده در مورد امنیت منطقه‌ای، وضعیت دفاعی - امنیتی حوزه دریای خزر و منافع امنیت ملی از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و سایر اندیشمندان بومی و غیربومی و مصاحبه با خبرگان حوزه دریای خزر، تعداد ۳۶ شاخص واگرا احصاء گردید.

تک تک شاخص‌های (گویه‌های) هر ۵ بُعد فرهنگی - اجتماعی - اقتصادی، زیست‌محیطی،

اقتصادی و نظامی که به عنوان تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر هستند، با کمک نرم‌افزار *Spss* مورد تجزیه و تحلیل توصیفی قرار گرفت. بعد از تجزیه و

تحلیل توصیفی با نرم‌افزار *Smart pls* ضریب تعاملی، میزان اولویت و اهمیت هر شاخص و ارتباط

♦ ۱۰۲ فصلنامه امنیت ملی، سال نهم، شماره سی و یکم، بهار ۱۳۹۸
بین آن‌ها نیز مشخص گردید. اینک شاخص‌های هرکدام از ابعاد مذکور با بهره‌گیری از دو نرم‌افزار نامبرده به صورت تفکیک تشریح و تفسیر می‌گردد.

مهم‌ترین مؤلفه‌های تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در ۵ بُعد ذکر شده بالا به شرح زیر است:

در بُعد نظامی شاخص‌های ۴، ۵، ۶ و ۷ به‌طور یکسان با ضریب بار عاملی یک به عنوان مهم‌ترین چالش‌های نظامی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر محسوب می‌شوند که عبارتند از:

الف- دخالت آمریکا و کشورهای غربی در ترتیبات دفاعی-امنیتی سه کشور ساحلی (قزاقستان، ترکمنستان و آذربایجان)

ب- معرفی جمهوری اسلامی ایران به عنوان محور شرارت و آشوب در منطقه خزر توسط آمریکا (عملیات روانی بر علیه جمهوری اسلامی ایران)

ج- در تنگنا نگاه‌داشتن جبهه شمالی جمهوری اسلامی ایران توسط روسیه (رودخانه ولگا- دن در احاطه کامل روسیه)

د- نفوذ و استقرار گروه‌های مختلف تروریستی در کشورهای ساحلی

در بُعد فرهنگی مهم‌ترین چالش، شاخص شماره ۵، فراخوانی طلاب و دانشجویان و جلوگیری از ادامه تحصیل آن‌ها در جمهوری اسلامی ایران (مانند قزاقستان) با ضریب بار عاملی ۰/۸۷۶ به عنوان قوی‌ترین شاخص فرهنگی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه دریای خزر است.

در بُعد زیست‌محیطی، شاخص شماره ۸، نشت ناشی از عبور خط لوله نفتی از بستر دریاچه خزر با ضریب بار عاملی ۰/۸۸۹ به عنوان قوی‌ترین شاخص زیست‌محیطی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه دریای خزر است.

در بُعد اقتصادی، شاخص شماره ۴، استحصال بدون وقفه کشورهای ساحلی در منابع نفت و گاز حوزه دریای خزر با ضریب بار عاملی ۰/۹۹۵ به عنوان قوی‌ترین شاخص اقتصادی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه دریای خزر است.

در بُعد سیاسی- حقوقی، شاخص شماره ۳، استقبال سه کشور آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان به حضور سیاسی آمریکا و متحدان وی در منطقه با ضریب بار عاملی ۰/۷۲۴ به عنوان

قوی‌ترین شاخص چالش (واگرایی) سیاسی - حقوقی تضعیف‌کننده منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه دریای خزر محسوب می‌شود.

در نهایت، چالش‌ها و یا واگرایی‌هایی که در ابعاد مختلف فرهنگی - اجتماعی، زیست‌محیطی، اقتصادی، حقوقی - سیاسی و نظامی از آن‌ها یاد شد، چنانچه به جدیت و قوت کنترل و مهار گردد، منجر به تأمین و تحکیم منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه دریای خزر خواهد شد.

نتیجه‌گیری:

منافع امنیت ملی فقط در مواقع بروز بحران و آشوب در هر کدام از ابعاد فرهنگی - اجتماعی، زیست‌محیطی، اقتصادی، سیاسی - حقوقی و نظامی بروز می‌کند، ولی در عین حال زیرمجموعه منافع ملی محسوب می‌گردد. به عبارتی چالش‌های فرهنگی - اجتماعی، زیست‌محیطی، حقوقی - سیاسی، اقتصادی و نظامی که در حوزه دریای خزر رخ دهد و مسئله ایجاد می‌کند، بالطبع منافع امنیت ملی مطرح و به عبارتی مضرات و یا چالش‌های منافع امنیت ملی ظهور و بروز می‌یابد. نیاز است چالش‌های حادث شده در هر بُعدی که رخ می‌دهد در وهله اول با تعامل و همکاری فزاینده و سازنده بین مسئولان و متولیان مختلف فرهنگی - اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، نظامی و زیست‌محیطی حل و فصل گردد. با بهره‌گیری از پیشنهادها و پیشنهادهای قبلی تحقیق، روش‌های کمی و کیفی به کار گرفته شده و برداشت نهایی محقق، می‌بایستی اذعان نمود؛ بسیاری از مشکلات حادث شده در حوزه دریای خزر به این دلیل است که هماهنگی و تعامل منطقی و جامع بین مسئولان و سازمان‌های ذینفع در حوزه دریای خزر ساری و جاری نبوده و هر نهادی به‌طور مستقل، فقط مصالح و منافع درون‌سازمانی خود را در نظر می‌گیرد. من باب مثال برای ادامه روند مذاکرات در مورد تحکیم رژیم حقوقی دریای خزر، نیاز است قبل از حضور نمایندگان وزارت امور خارجه در پای‌میز مذاکره با سایر کشورهای ساحلی دریای خزر، حتماً نشستی با حضور مسئولان نظامی، فرهنگی، حقوقی، اقتصادی، سازمان جغرافیایی، زیست‌محیطی و غیره در سطح کشورمان تشکیل و پس از رفع ابهامات نهایی و لحاظ نمودن منافع ملی در تمامی ابعاد و اتخاذ یک تصمیم واحد و مشترک، در نهایت مسئولان دیپلماسی نظام، با اطمینان خاطر و اقتدار و با برخورداری از پشتوانه نظام و مردم، در جلسات مشترک با مسئولان کشورهای ساحلی خزر حاضر گردند.

نتیجه معاهده اخیر کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر در ۲۱ مردادماه سال ۱۳۹۷ در بندر آکتانو قزاقستان، قراردادهای ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ میلادی که منافع جمهوری اسلامی ایران را تأمین می‌-

۱۰۴ ♦ فصلنامه امنیت ملی، سال نهم، شماره سی و یکم، بهار ۱۳۹۸ ————— ♦
نماید را به فراموشی می سپرد. یقیناً هرگونه عقب‌نشینی و عقب‌روی در تصاحب حقوق خود در دریای خزر، رقبای ما را در صحنه سیاست خارجی جری‌تر و گستاخ‌تر خواهد کرد و در بُعد داخلی نیز انتقاد و تلقی خیانت در امانت و کوتاهی در حفظ حدود و ثغور آب‌های سرزمینی را متوجه مسئولان و متولیان دست‌اندرکار در حوزه خزر خواهد نمود.

پیشنهادات:

۱- تشکیل جلسات هماهنگی بین سازمان‌ها و نهادهای مرتبط با حوزه دریای خزر، قبل از هرگونه نشست و گفتگو بین مسئولان وزارت خارجه جمهوری اسلامی ایران با مسئولان دیپلماسی ۴ کشور دیگر ساحلی

۲- تلاش و کوشش برای برقراری و افزایش تعامل سازنده و فزاینده بین مسئولان کشورهای ساحلی دریای خزر

۳- برای مهار شاخص و آگرای زیست‌محیطی (نشست ناشی از عبور خط لوله نفتی از بستر دریاچه خزر)، جمهوری اسلامی ایران می‌بایستی تلاش نمود انتقال و سوآپ انرژی، حتی‌الامکان از قلمرو جمهوری اسلامی ایران به سایر کشورها صورت گیرد.

۴- در صورت عدم امکان تحقق پیشنهاد شماره ۳، می‌بایستی هر کشور ساحلی که اقدام به عبور لوله نفتی از بستر دریاچه خزر می‌نماید در صورت هرگونه آلودگی احتمالی دریا، متقبل تمام خسارت‌های وارده در دریای خزر گردد.

۵- در بُعد نظامی‌گری سه کشور دیگر ساحلی (قزاقستان، آذربایجان و ترکمنستان) همانند روسیه و جمهوری اسلامی ایران می‌بایستی متقاعد گردند که کشورهای غربی، آمریکا و رژیم صهیونیستی حق دخالت در ترتیبات دفاعی - امنیتی دریای خزر را نداشته باشند.

۶- در بُعد فرهنگی با افزایش جو خوش‌بینی و اعتمادسازی و تداوم بخشی آن، می‌بایستی زمینه جذب طلاب و دانشجویان کشورهای ساحلی برای ادامه تحصیل در جمهوری اسلامی ایران را فراهم نمود.

۷- افزایش فعالیت‌های مستمر اقتصادی و تلاش جمهوری اسلامی ایران برای امکان سوآپ انرژی، صدور کالا و محصولات خود به کشورهای ساحلی دریای خزر

منابع:

- قران کریم.
- امام خمینی، تحریر الوسیله، جلد ۱.
- سایت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) قابل دسترسی در: <http://farsi.khamenei.ir>
- افتخاری، اصغر، (۱۳۹۲)، امنیت اجتماعی شده رویکرد اسلامی، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- بایمانی، عبدالرضا، (۱۳۸۰)، بررسی عوامل همگرایی و واگرایی در منطقه دریای خزر (۱۹۹۱-۱۹۹۹)، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- پورقاسمی، سید مصطفی و همکاران، (۱۳۹۳)، تبیین استراتژی دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران در موقعیت ژئوپلیتیکی دریای خزر، همایش علوم جغرافیایی ایران (ICGS).
- تهامی، مجتبی، (۱۳۸۹)، امنیت ملی و دکتترین، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- خلیلی‌شورینی، سیاوش، (۱۳۹۱)، روش‌های پژوهش آمیخته، چاپ دوم، تهران: انتشارات یادواره کتاب.
- خواجه‌سروی، غلامرضا، (۱۳۷۸)، امنیت ملی، تهران: انتشارات عس ناجا.
- دانش‌آشتیانی، محمدباقر، (۱۳۹۱)، مدیریت راهبردی دفاعی - امنیتی، تهران: انتشارات مرکز آموزشی شهید صیاد شیرازی.
- دوئرتی، جیمز و گراف، فالتز، نظریه متعارض در روابط بین‌الملل، ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی، (۱۳۷۲)، تهران: قومس، چاپ اول، جلد ۱.
- سیاری، حبیب‌الله و طحانی، غلامرضا، (۱۳۹۴)، راهبردها و قدرت دریایی، تهران: انتشارات نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- علی‌بخشی، ابراهیم، (۱۳۸۹)، الگوی طرح‌ریزی راهبرد نظامی و مدیریت امنیت ملی، تهران: انتشارات دافوس.
- مهری، عباس، (۱۳۸۰)، موانع همگرایی بین جمهوری اسلامی ایران و آذربایجان چیست؟ و پدیده واگرایی بر امنیت ملی ایران چه تأثیری دارد؟ تهران: انتشارات دانشگاه دفاع ملی.
- محمدی، محمدرولی، (۱۳۸۵)، مقابله با آلودگی زیست‌محیطی دریای خزر در پرتو حقوق بین‌الملل با تأکید بر آلودگی نفتی، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- فیروزیان، محمد، (۱۳۸۶)، چالش‌های فراروی ایران در دریای خزر، وزارت امور خارجه، معاونت پژوهش‌های سیاست خارجی، گروه مطالعات اوراسیا

- ◆ ۱۰۶ فصلنامه امنیت ملی، سال نهم، شماره سی و یکم، بهار ۱۳۹۸
- مصاحبه با دکتر اصغر افتخاری: ۱۳۹۶/۱۱/۵
  - مصاحبه با دکتر علی حبیب نوری، هیئت علمی دانشگاه امام خمینی نوشهر (دکترای حقوق دریاها): ۱۳۹۷/۵/۲۳